

HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

HEMBYGDSVANDRINGAR MED HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

8 mars 2019, vandring om Drottningen av Skarpnäck och internationella kvinnodagen

Av Torbjörn Hallström.

Filmfotograf: Lennart Elovsson

Länk till filmen i Youtube (51 min): <https://www.youtube.com/watch?v=SOhLU8BoycM&t=4s>

Maria Sophia De la Gardie, "drottningen av Skarpnäck"

Torbjörn Hallström möter upp vid tunnelbanan i Skarpnäck denna marsdag som även är den internationella kvinnodagen. Han lade märke till att bland åhörarna dominerade kvinnliga kromosomuppsättningar.

Idén till den internationella kvinnodagen föddes i USA i början av förra seklet. På den andra socialistinternationalens kvinnokonferens 1910 förde Clara Zetkin fram tanken på en kvinnodag. Detta får antas ligga i linje med de diskussioner om kvinnlig rösträtt som fördes i många demokratier i världen vid denna tid. Efter den ryska revolutionen 1917 togs frågan upp i det inledningsvis radikala Ryssland, där datum för en kvinnodag fastställdes till den 8 mars, ett datum som där upphöjdes till att vara en helgdag.

Under en kvinnokonferens i Mexiko i FN:s regi år 1975 fördes förslaget om kvinnodag fram, och i FN:s generalförsamling 1977 beslutades att från 1978 fastställa den 8 mars som en internationell kvinnodag. Detta har tolkats olika i skilda länder, i västliga demokratier är målet att verka för ökad jämställdhet mellan könen, medan det i många andra länder mest ses som en blomma på mors dag, kanske inte riktigt vad FN avsåg.

Torbjörn ursäktade att han i egenskap av man inte är den bäst lämpade att fira denna dag, men lovade att föreningen i kommande år ska ha en kvinnlig presentatör i det här ämnet. Eftersom det är fråga om en vandring så förflyttar vi oss nu till Pilotorget. I Skarpnäcksfältet är ju gator och torg uppkallade med namn efter tiden som det var flygfält här, från 1939 och fram till 1970-talet.

Men, nu ska vi förflytta oss flera sekler bakåt i tiden, till stormaktstidens Sverige. På denna tid var invånarantalet i Sverige cirka en miljon, inte så imponerande med dagens mått eller i jämförelse med t ex Frankrike eller England. Vår enda kvinnliga regent vid denna tid var drottning Kristina. Hon betecknade Sverige inte som ett avlångt utan som ett fyrkantigt land, med tanke på att vi som krigarnation hade expanderat österut med Finland och Baltikum, och söderut till flera landområden söder om Östersjön. Sedan Gustav Vasa har ju strävan varit ett sammanhållet land, och på sextonhundratalet skedde en expansion. Sverige var på den tiden en elitdiktatur, med en enväldig regent, omgiven av adliga rådmän. Adeln var ägare till två tredjedelar av alla landområden, såväl inom som utom nuvarande gränser. Den bestod av ett antal ätter med tillsammans ett par tusen personer, utgörande någon enstaka procent av befolkningen.

Sverige var också en fundamentalistisk religiös stat, närmast jämförbar med statsskicket i dagens Iran eller Saudiarabien. I mitten av femtonhundratalet hade vi ju gått över till Lutherismen, och kyrkligheten kom att prägla hela samhället. Vår historiebeteckning beskriver till största delen männens historia, om krig, landvinningar, segrar och nederlag. På senare år har dock de sakkunniga börjat ägna sig åt kvinnornas plats i historien. När Banér, Gustav II Adolf och andra var ute och krigade var ju deras kvinnor hemmavid, ofta i form av chefer för de enorma egendomar krigsherrarna och deras ätter ägde.

Sveriges första filosofie doktor, Ellen Fries, var en framträdande pådrivare av den feministiska rörelsen i slutet av artonhundratalet. Bland annat skrev hon en biografi över de betydelsefulla kvinnorna i historien. Den finns på internet. Hon beskrev bland annat dagens huvudperson, grevinnan Maria Sophia De la Gardie, av oss kallad Drottningen av Skarpnäck. Henne ska vi uppmärksamma i återstående del av den här lilla vandringen.

Nu ska vi gå vidare mot Skarpa By för att söka hennes rötter. Vi går till skateparken. Här låg Skarpa by, skriftligen omnämnd på 1300-talet och hade då funnits i minst hundra år tidigare. Där vi står var Mellangården, med Östergården hundra meter österut och Västergården på kullen hundra meter västerut. Att gårdsnamnet var Skarpa har med att göra att marken på fältet var av tung lera och ganska svårodlad, ”skarp”.

Byn kom på medeltiden i adlig ägo. På 1500-talet kom området här att lyda under släkten Oxenstierna, av vilka kan nämnas Axel, som var rikskansler och den som bestämde i Sverige i början av 1600-talet. En bror till honom ägde byn redan i slutet av 1500-talet. Nu kommer vi in på Drottningen av Skarpnäck, Maria Sophia. Hon föddes 1627 i Reval (nuvarande Tallinn), där hennes far Jakob var generalguvernör över Livland, som omfattade större delen av de baltiska staterna. Jakob var av fransk härkomst, varför man kan säga att Maria Sophia hade invandrarbakgrund, liksom 40 procent av invånarna i dagens Skarpnäck. Hennes mor var Ebba Brahe, en av de äldsta grevliga ätterna i Sverige, och hennes uppväxt i Reval var en som anstår en blivande drottning. Hovet hade upppassning av uppåt hundra personer. Jakob och Ebba fick 14 barn, av vilka sju nådde vuxen ålder. Att få många barn var en nödvändighet för att säkerställa successionen i ätterna och bemanning av alla verksamheter som bedrevs på gårdar och bruk.

Maria Sophia gifte sig vid 16 års ålder med den 14 år äldre greve Gustaf Gabrielsson Oxenstierna, brorson till rikskanslern. Den låga åldern var enligt tidens sed, och nödvändig för att barnalstrandet skulle säkras. Att dö i barnsäng var en otäck risk vid denna tid, ung och frisk gav bättre odds.

Deras hem i Stockholm var stadens finaste, Makalös, i Kungsträdgården. Där skedde bröllopet 1643, som pågick i tre dagar. Middagen den första dagen hade 60 rätter på menyn. De fick två barn, varav en dotter överlevde. Gustav blev inte så långlivad, han dog 1648 i Tyskland under det ännu pågående kriget, av okänd orsak. Om deras äktenskap var präglat av kärlek är väl tveksamt, då de knappast hade mötts innan bröllopet. Hennes tillgivenhet till sin exmake är dock omtalad.

Den jämnåriga Kristina, dotter till Gustav II Adolf, kröntes till Sveriges drottning 1651. Maria Sophia och Kristina var goda vänner, och de var tillsammans bland annat på Tyresö slott, som också var i Oxenstiernas ägo. Hon fick anställning av Kristina som ung chef för all kvinnlig personal i det kungliga hovet, flera hundra personer, inte bara på grund av vänskapen utan också av meriter. På Kristinas kröning var Maria Sophia i tjänst i en festlighet som nästan saknade dess like i Europa, och hon fortsatte denna tjänst till dess Kristina, vår enda kvinnliga regent än så länge, abdikerade 1654.

Nu ska vandringen fortsätta förbi Jubileumshuset och ner mot Skarpnäcks gård. Nu står vi vid statarlängan till Skarpnäcks gård, en kvarvarande byggnad från den tid i slutet av 1800-talet då gården var ett storjordbruk. Det var ett par hundra år efter Maria Sophias tid, men det är roligt att huset bevarades och blev till radhuslägenheter när fältet exploaterades på 80-talet.

Kvinnorna på sextonhundratalet var utestängda från utbildning och från ämbeten. Däremot fick de ta ett stort ansvar i civilsamhället. Högreståndsdamer hade ofta operativt ansvar för driften av gods och gårdar. Kvinnor av lägre samhällsklasser ingick äktenskap först i högre ålder, genom att de först måste ordna upp sin egen ekonomi och komma ifrån ansvaret på fädernegården. Tänk också på att de under denna tid skulle vara "rena" som ogifta, vilket kyrkolivet övervakade.

Men Maria Sofia var en handlingskraftig kvinna, hon ville inte vara sämre än sin bror Magnus Gabriel De la Gardie, drottning Kristinas favorit, som bl a blev riksråd.

Vid makens bortgång blev hon arvtagare till Tyresö slott, till Skarpnäck och till övriga egendomar. Efter sina föräldrar ärvde hon stora egendomar i Baltikum. Med ett eget rederi bedrev hon handel med jordbruks- och skogsprodukter, inom riket och med export bland annat av timmer till Spanien.

Vi kallar henne lite patriotiskt för drottningen av Skarpnäck, men vad som låg henne varmast om hjärtat var Tyresö. Vid Tyresö slott fanns (och finns) tre strömmar, Nyfors (tidigare benämning Wättingeströmmen), Uddby och Follbrinksströmmen, alla av stor ekonomisk betydelse genom att dessa forsar var drivkälla till kvarnar. Det var mjölkvarnar, sågkvarnar, hammarkvarnar och en krutkvarn. Hon bedrev även många verksamheter utöver kvarnar, såsom pappersbruk, sågverk, brännvinsdestillering, tegelslagning, krog, kopparslageri, hammarsmedja och oljeslageri (med egenodlat lin som råvara). Dessutom drev hon linneväveri, och kan sägas vara pionjär inom textilindustri. Vid Nyfors och Uddby anlades tillverkning av uniformstyg till landets soldater. Specialister, såsom vävare och färgare, infördes från England.

Givetvis gjorde hon inte något av dessa hantverk själv. Hennes insats var istället att som finansiär och ledare bygga upp den infrastruktur som behövdes för de hundratals människor som sysselsattes i dessa verksamheter. Uppföra byggnader för boende och verksamheter, att

arrenderas ut till de som anlitas. På det sättet förräntade hon det stora kapital som hennes egendomar utgjorde.

När Sverige efter freden i Roskilde fick Skåne, Blekinge och Halland köpte hon Krapperups slott utanför Höganäs, som ett led att försvenska de tidigare danska egendomarna och de som bodde där. Hon rustade upp slottet och försåg det med en barockträdgård. Hon startade också en kolgruva i närbelägna Tinkarp, bland annat för drift av fyrar som hon hade kontrakt på, exempelvis Kullens fyr.

Nu har vi förflyttat oss upp till Skarpnäcks herrgårdsbyggnad. Gården är idag ett vårdhem, främst för patienter med missbruksproblem. Det bedrivs nu av företaget Nutida, som tyvärr inte gav oss tillstånd att bese huset inifrån. Huset vi ser här uppfördes av bryggaren Friedrich Neumüller omkring 1868. Maria Sophia fick ju egendomen Skarpa By genom arv, men påbörjade omgående, omkring 1660, arbetet med att här på denna plats anlägga sätesbyggnad, flyglar och ekonomibyggnader till ett säteri, en adlig, skattegynnad, sammanhållen egendom för jord- och skogsbruk.

Sätesgården var inte helt olik dagens manbyggnad. Den nuvarande östra flygeln, en träbyggnad från 1770-talet efter en tidigare förebild, visar ungefär hur sätesbyggnaden var utförd och placerad.

I Tyskland finns flera orter med namnet Scharfeneck, vilket hänsyftar på en skarp flodkrök, som ofta är ett bra läge för ett slott eller borg. I Rheinland-Pfalz i södra Tyskland fanns sålunda en borg med detta namn, som Maria Sophia hade viss anknytning till. Dottern till en av ägarna gifte sig nämligen med en i Oxenstierna-ätten. Borgen förstördes under trettioåriga kriget, men borgen är än idag ett populärt utflyktsmål.

Ett nytt säteri kan ju inte gärna ha ett namn som Skarpa. Maria Sophia ägde också Farsta slott ute på Värmdö. Efter makens död lät hon döpa bygden omkring slottet till Gustavsberg, ett namn som ännu existerar i hög grad. Men, här blev godsets namn Skarpnäck, det tackar vi för.

Vår fotograf Lennart Elofsson inflikar att han har besökt Burg Scharfeneck för ett antal år sedan.

Bodde Maria Sophia på Skarpnäcks säteri? Vi vet inte bestämt. En misstanke är att Skarpnäck för hennes egen del var ett sätt att förränta egendomen genom att bruka jorden på det stora fältet, men också till att övernatta på vid färder till och från Tyresö slott landvägen. Den gamla landsvägen som passerar bl a genom Skärgårdsparken var troligen redan på tidigt 1600-tal farbar med tvåspann, som adligt folk färdades med. Sommartid var nog en galär från Skeppsbron ett snabbare och bekvämare färdmedel till Tyresö

Det finns ett omfattande arkivmaterial om Maria Sophia De la Gardie, på Lunds museum och på Riksarkivet, och flera forskare har studerat det. De konstaterade att hennes liv var präglad av en strävan att förverkliga projekt som inte förväntades av kvinnor vid denna tid, och att hon på det sättet varit en förgrundsgestalt både för kvinnans roll i samhället och för den tidiga industrins utveckling,

Hon avled 1694, 67 år gammal.

Refererat av Hans Severinson, januari 2021.